

שלמה קוק

מלחמה ושלום במחשבה ובהלכה *

הרב שלמה קוק ז"ל, בן לגזע יחש, נמנה על חשובי הדור החדש של רבנים שלידתם וגידולם בארץ הקודש. מכלול פועלו כתלמיד חכם ומחנך, כרב צבאי בצה"ל וכרבה הראשי של רחובות הוציא שמו לתהילה. שירת חייו ופועלו של הרב שלמה קוק ז"ל נפסקה כשנספה בתאונת דרכים ועמו רעיתו הרבנית החכמה יהודית ז"ל ושני בניהם מנחם דן ונחמן נתן ז"ל. יהיו דברי תורתו בכינוס מצבת זכרון למשפחה שתפארתה קרנה מעצם היותה.

במרכז השקפת עולמה של היהדות עומד כמובן עניין השלום. שמו של הקב"ה נקרא 'שלום': "ויקרא לו ה' שלום" (שופטים ו, כד); "חז"ל אמרו שעל שלושה דברים עומד העולם, ואחד מהם הוא השלום (אבות א, יח); ובירושלמי נאמר, שאם חז"ל אמרו "על שלושה דברים העולם עומד, על הדין, ועל האמת והשלום", הרי ששלושתם מהווים אחדות רעיונית אחת, כאשר השלום הוא התכלית של הדין והאמת: "נעשה הדין — נעשה אמת; [נעשתה אמת] — נעשה שלום" (תעניות פ"ד, ה"ב).

במדרש תנחומא, פרשת צו נאמר: "כל מה שכתוב בתורה לשום שלום הוא נכתב. ואע"פ שכתוב בתורה מלחמות — אף המלחמות לשום שלום נכתבו". כלומר, חתירתן היא לקראת אחרית הימים. כמובן שנושא זה שנוי במחלוקת. מספיק אם נזכור שיש השקפות עולם הגורסות כי מלחמה נותנת טעם לחיים. אנחנו זוכרים את ההשקפה הספרותית העתיקה לפיה אדם שאיננו ראוי למלחמה, אין טעם לחייו; ומכאן הסיקו מסקנות, מכאן נבע קטל הזקנים והפקרת הילדים החלשים למיתה. בעוד שפילוסופים מסויימים בעולם העתיק ראו בשלום רכרוכיות נפשית, מחדל הנובע מבטלנות ומפחדנות ומעיד על פגם שבנפש, ולכן קבעו שמוטב

* ההרצאה עובדה לאחר פטירת המרצה.

להעדיף את המוות במלחמה ומעלליה, "מחיי ניוון" של שלום, שלווה וי-צירה — הרי השקפת עולמה של היהדות, כפי שהיא נשנית בתורה שבעל-פה ובתורה שבכתב, מתבססת על אמונת ה' ועל קדושת החיים; על אהבת ה'; על אמונה בחזון השלום העולמי ובנהירת כל העמים אל בית-ה' הנישא בהר הקודש בירושלים. טבעי, לכן, שריב נצחי לנביאי ישראל עם הסוגדים לעבודה זרה, לעצמם, להון ולאון, עם גיבורים מתהוללים. אנחנו חשים כל הזמן את הוויכוח עם מתרחרי מלחמה, עם מעריצי כוח, עם הסוגדים לפולחן הכוח. אנחנו מרגישים זאת בפסוקים רבים כגון: "ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרעו ומן ה' יסור לבו... ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו" (ירמיהו יז, ה'ז).

אנו מרבים לדבר על חזון אחרית הימים. חזון זה נזכר בשחר ימיה של אומתנו. לא רק כחזון לעתיד לבוא, אלא כחזון שיש לבצעו באופן מידי. כוונתי לתהלים פרק מו, שם נזכר חזון אחרית הימים — בפחות פרסום, אבל במפורש. שם נזכרים הלויים בני קורח, שנטו את המשכן בשחר ההיס-טוריה של העם, בדרכו ממצרים לארץ-ישראל, שאמרו: "משבית מלחמות עד קצה הארץ (כלומר קצה העולם) קשת ישר וקצץ חנית, עגלות ישרף באש" (תהלים מו, י). עגלות — כלי השריון של אז — קשת וחנית, משבית מלחמות עד קצה הארץ — כך שרו כשיצאו ממצרים לארץ-ישראל. וזה טבעי שהלויים עוסקים באותו חזון ובאותה שירה של השבתת המלחמות, מכיוון שהמזבח הוא סמל השלום, ואסור להרים ברזל על המזבח: "כי חרבך הנפת עליה ותחללה" (שמות כ, כב).

זאת ועוד: ביחד עם חזון השלום שבלבנו אנחנו מאד פרקטיים. ולא לחינם המלים של חזון השלום העולמי הן "וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות" (ישעיהו ב, ד), ובאותן מלים משתמשים גם לאזעקה למלחמה בעת סכנה. אנחנו זוכרים שביואל ד נאמר: "קראו-זאת בגוים קדשו מלחמה העירו הגבורים יגשו יעלו כל אנשי המלחמה. כתו אתיכם לחרבות ומזמרתים לרמחים החלש יאמר גבור אני" (פס' ט"י). אני נזכר, שכשקראתי את הקטע הזה באזני קהל, תיקן אותי מישהו באומרו שהרבה יותר רגילים לקטע ההפוך: "וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות". אבל יש מצב, שבו כמובן חייבים לעשות את הדבר ההפוך, לכתת את כלי השלום לכלי מלחמה, ולא לחינם משתמשים באותו ביטוי, כיוון ש"ונשמרתם לנפשותיכם" מצווה גדולה היא.

רוצה אני להביא ראיה ממשנה במסכת שבת לגבי יחס חז"ל למלחמה ולש-לום. המשנה היא בתחום ההלכה, אך יש בה מסקנות גם לגבי השקפת עולמנו. המשנה בשבת סג אומרת: "לא יצא האיש לא בסייף ולא בקשת

מלחמה ושלוה במחשבה ובהלכה

ולא בתריס ולא באלה ולא ברומח ואם יצא חייב טטאת. רבי אליעזר אומר: תכשיטין הן לו". משמע, מותר לצאת באלה בשבת, מכיוון שאין זה בגדר טלטול, אלא בגדר תכשיט. ובהמשך: "וחכמים אומרים: אינן אלא לגנאי, שנאמר: 'זכתתו חרבותם לאתים'". אם כך, אם באחרית הימים אנתנו מת הללים בכיתות החרבות לאתים, הרי שנשיאת כלי הנשק היא גנאי ואינה בגדר תכשיט. לפנינו מחלוקת קיצונית: בעוד שרבי אליעזר אומר: "תכשיטין הן לו", חכמים אומרים — וכך היא ההלכה — שהדבר הוא גנאי. לדעת רבי אליעזר, כל זמן שיש מלחמה ואין להימנע ממנה, תכשיטין הם לו. ואילו חכמים אומרים: לא. חזון אחרית הימים יש לו משמעות אקטואלית כבר בימינו. הרי שכבר ברגע זה הדבר הוא גנאי. אין זה חזון לעתיד לבוא לאחרית הימים, אלא יש לו משמעות אקטואלית כבר עכשיו. עליו כבר להמאס עלינו את המלחמות, ויש לנסות לבצע אותו מיד.

על-כל-פנים, מעניין מאד שבעל "ערוך השלחן" פוסק להלכה — והדבר נוגע גם לחיילים שלנו — שחייל שאומנותו בכך רשאי לצאת ולטלטל בשבת את נשקו על גופו, אפילו שלא לצורך המלחמה (הלכות שבת, סימן שא). אפילו שלא לצורך המלחמה, מכיוון שזה חלק ממלבושו. מסקנת הדברים היא כך: מצד אחד, לפי דברי חכמים — אליבא דהלכתא, הנשק איננו תכשיט והם פוסלים את ההתהדרות ואת ההתגנדרות; את המיליטריזם לסוגיו, ואת כל אותן תופעות של הצגת כלי נשק לצורך ההתפארות והיופי. כל הצגה מסוג זה צריכה לעורר סלידה בלבו של כל יהודי טוב, מכיוון שבכל זאת זה נשק של קטל, שיש אמנם לשכלל אותו, לרכוש אותו, ללמוד כיצד להשתמש בו בצורה מירבית ויעילה, אבל בסופו של דבר הרי זה בבחינת הכרח לא יגונה; גם כשיש דבר מגונה, מוכרחים לעשות אותו. אם כך, גנאי הוא לו.

אבל החייל שאומנותו בכך והוא חייב להגן גם שלא לצורך פיקוח נפש, כך אומר עליו בעל "ערוך השלחן": מאחר שהנשק הוא חלק מהוויתו, חייב הוא תמיד להחזיק נשק; זה חלק ממלבושו, מהתקן הקבוע של לבושו. מותר לו לטלטל את הנשק גם בשבת, אם הוא חייל שאומנותו בכך. במלים אחרות, לא מטעם "הודך והדרך", "חגור חרבך על ירך גבור", אלא משום שהחיילים המופקדים על משימה קדושה של בטחון ישראל, נשקם נישא בטבעיות על גופם אפילו בשבת, גם כשאין בכך הכרח של פיקוח נפש. מאחר שהוא כלבושם לכל דבר. וכשם שללבוש יש תפקיד יאה, פרקטי, והוא מותאם לצורך השעה — הנעלים מגינות עלינו מהינגפות בסלעים ויש להן לא רק תפקיד של יופי אלא גם צד שימושי — כך הנשק גם הוא בבחינת לבוש למי שזקוק לו ואיננו מצטעצע עמו.

כמה מלים על רוח הלוחם. מדברים על שלום ומלחמה. מה צריך לוחם להרגיש — זהו נושא המעסיק את תושבי המדינה. מספיק אם נזכיר ספרים כמו "שיח לוחמים". אנחנו יזמחים לראות את הקונפליקטים הנפשיים של הלוחמים שלנו, שאינם עוסקים בשפיכות דמים תוך אדישות, אלא הדברים כואבים להם. כך נאה וכך יאה. ובכן, מה באמת צריך לעשות? ברור שמורל גבוה הוא דבר גדול, אך בראש ובראשונה באים שני לאווים מבחינת ההלכה. הראשון הוא, כפי שספר החינוך מונה: לא לערוץ מן האויב, לא לפחד מן האויב (מהד' שעוועל, מצוה תקכ"ח). גם כאן יש מחלוקת. בעוד ש"החינוך" והרמב"ם פוסקים שאלו לאווים מפורשים מדאורייתא, וכך גם פוסק הרמב"ם בספר המצוות (ל"ת, נ"ח), אומר הראב"ד: לא. הפחד הוא תופעה אנושית. התורה מבטיחה שלא נפחד מהאויב, אבל מי שמפחד איננו עובר על לאו (מנין המצוות בפתיחה למשנה תורה ל"ת נ"ח). זוהי שיטת הראב"ם. מה שאין כן הרמב"ם; הוא אומר שאם אדם מפחד, הרי דמי ישראל תלויים בצווארו והוא עלול להכריע לרעה את גורל המלחמה. זהו לאו גדול שיש להיזהר שלא לעבור עליו. ולהלן דברי הרמב"ם:

"ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה... וישים נפשו בכפו, ולא יירא ולא יפחד, ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו, אלא ימחה זכרונו מלבו, ויפנה מכל דבר למלחמה. וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו, עובר בלא תעשה, שנאמר: 'אל ירך לבבכם, אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם'. ולא עוד, אלא שכל דמי ישראל תלויין בצווארו. ואם לא נצח ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו הרי זה כמי ששפך דמי הכל, שנאמר: 'ולא ימס את לבב אחיו כלבבו', והרי מפורש בקבלה: 'ארור עושה מלאכת ה' רמיה, וארור מונע חרבו מדם'. וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד, ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד, מובטח לו שלא ימצא נזק, ולא תגיעהו רעה... ויזכה לחיי העולם הבא". (הלכות מלכים ז, טו)

מה קרינו כאן? — קראנו שאמנם נכון הוא, שכאשר עוסקים בעניין המלחמה, יש קונפליקט נפשי — שהרי בכל זאת עוסקים בשפיכות דמים. והרי יש באמת להתחיל ולפתוח בשלום. כך היא ההלכה: "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום" (דברים כ, י). והרמב"ם פוסק שיש להתחיל ולקרוא לשלום, גם במלחמת שבעת העמים (הלכות מלכים ו, א). "החינוך" אינו חולק עליו (תק"ג). הרמב"ם פוסק בפירוש שהפתיחה לשלום הינה פתיחה נכונה לגבי כל המקרים, כולל מלחמת שבעת העמים. אבל אם אין מוצא ואין פתרון למצב, אחרי שנאשנו מחיפוש כל דרך אחרת, שהיא

מלחמה ושלום במחשבה ובהלכה

עדיפה על פני המלחמה, הרי כשעוסקים במלחמה יש לעסוק ללא רתיעה. כי אז, במקרה של יסורי מצפון והססנות, עלולים לאבד את גורל המלחמה. אבל חלילה, לא להתמסר למיליטריזם, לא להתמסר לסדיום, לרצון של שפיכות דמים, לכל אותן תופעות שהן אופייניות למלחמות רבות בהיסטוריה. דמותו של החייל היהודי צריכה להיות שונה לגמרי מטיפוס של חייל מקצועי, שאומנותו ואומנות המלחמה. אדרבה; החייל צריך להיות אדם, שכל לבו לשלום וכל שאיפתו היא השלום. אלא, כפי שאומר הרמב"ם, כשנאלץ הוא לעשות מלחמה, הוא חייב לעשות זאת בכל לבו ובכל נפשו, אבל תהיה כוונתו לקדש את השם בלבד. כלומר, לא רצון לנקום, לא רצון לעשות חשבונות, לא רצון לשפוך דם — כל אותם רצונות אנושיים, שאינם מוצדקים; אלא רצון מרכזי אחד: לקדש את השם בלבד. אם אתם רוצים, בסופו של דבר, להגיע לשלום, לפעמים, כשאינן ברירה אחרת, הדרך היא מלחמה. נדמה לי, שהרמב"ם מגדיר זאת יפה. יש גם אחרים המגדירים ברוח זאת, אבל התיאור המדויק ביותר של רוח הלוחם הוא בדברי הרמב"ם; לכן אסתפק במה שהבאתי בשם הרמב"ם, אשר סיכום דבריו הוא כך: מצד אחד מלחמה ללא רתיעה; חובה להסיח את הדעת אפילו מהמשפחה, מהאשה והילדים; אך מצד שני, לא להינתן לסערת יצרים ולא להיסתף בהם, אלא לזכור: הכוונה לקדש את השם בלבד, לגמור את המלחמה ולחזור לסדר היום, שהוא השלום.

לסיום — מובן כי תופעת המלחמה והשלום היא תופעה חשובה, שיש לחקור אותה על כל צדדיה. לא עמדנו כאן אלא בקצרה על שנים-שלושה דברים מרכזיים, וקבענו, שכמובן, עדיפות ראשונה, בכל מקרה וללא יוצא מהכלל, ניתנת לשלום.